

MARIJANA HORVAT

O hrvatskom jeziku i prirodi u jeziku

Nakladnička kuća AGM d.o.o. za izdavaštvo i usluge u prvoj polovici ove godine objavila je knjigu *O hrvatskom jeziku i prirodi u jeziku* dr. sc. Dubravke Brezak-Stamać, ravnateljice Agencije za odgoj i obrazovanje, znanstvenice, članice Društva hrvatskih književnika i dugogodišnje profesorice u zagrebačkoj prirodoslovno-matematičkoj XV. gimnaziji.

Knjiga se sastoji od predgovora, pet rasprava (*Gornjogradska gimnazija u Zagrebu i njezini profesori filolozi, Poučavanje i odgoj djevojaka u prvoj polovici XIX. stoljeća, Zoranićev književni perivoj, Frangešov Mažuranić (Frangešova studija Mažuranićev spis „Hrvati Mađarom“), Matošev herbarij*), jednoga osvrtu (*Hirc i Zagreb*), popisa literature i izvora. Pojedinačne tekstove u cjelinu povezuje hrvatski jezik. Iako je riječ o šest zasebnih tematskih cjelina, one su vrlo vješto i znalački povezane provodnim motivom, koji u konačnici oblikuje osnovnu ideju knjige, a to je pokazati kako se hrvatski jezik ostvarivao u nastavi, kako su ga pojedini pisci provlačili kroz svoje tekstove kao oblik otpora prema nametnutim jezicima u hrvatskoj kulturi, prosvjeti i književnosti, odnosno iznoseći misli o jeziku kao najvećoj vrijednosti jednoga naroda i njegova identiteta. Knjiga također donosi pouzdane i zanimljive činjenice o skrbi za

obrazovanje puka i općenito o građanstvu na kraju 19. stoljeća te Hrvatskoj kao dijelu tadašnje kulturne europske civilizacije, iz čega proizlazi i stav prema baštini i njezinoj vrijednosti. U sve je vješto uključen odnos prema prirodi, posebice cvijeću u poeziji.

S obzirom na to da ovaj broj *Hrvatskoga jezika* izlazi u vrijeme početka nove školske godine, tom ćemo prigodom posebnu pozornost posvetiti prvim dvama tekstovima.

Tekst *Gornjogradska gimnazija u Zagrebu i njezini profesori filolozi* kulturološke je i povijesne naravi. U njemu se na temelju autoričina istraživanja u knjižnici Školskoga muzeja u Zagrebu donosi mnoštvo važnih podataka o školstvu i školskim reformama u Hrvatskoj, osnivanju Klasične gimnazije 3. lipnja 1607. godine, osnivanju Sveučilišne knjižnice, o Akademiji kao začetku Zagrebačkoga sveučilišta, o položaju materinskoga jezika i školskim izvješćima kao izvorima praćenja nastave Hrvatskoga jezika te školskim udžbenicima, čitankama i gramatikama u nastavi Hrvatskoga jezika, o poznatim učenicima (npr. August Šenoa), zaslužnim osobama, profesorima i znamenitim filozofima koji su pridonijeli tradiciji kontinuirane nastave Hrvatskoga jezika (primjerice Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Adolfo Veber Tkalčević, Vatroslav Jagić, Ivan Broz). Donosimo ulomak iz teksta:

Od 1833. do 1848. mađarski je jezik uveden kao obvezatni nastavni predmet. Materinski jezik teško je pokušavao izboriti svoju autonomnost. *Antun Mažuranić* je djelovao između dviju nemilih školskih reformi, one koja je nalagala mađarski, i one novopridošle, koja će inzistirati na njemačkom jeziku. Mažuranić je u zvanju suplenta 1835. položio ispit za učitelja gimnazije te dobio dopuštenje da privatno, dakle neobvezatno, predaje hrvatski jezik i književnost dva sata tjedno učenicima viših razreda gimnazije. Potom je 1836. Mažuranić imenovan profesorom na gimnaziji, a od 1839. hrvatski jezik poučava na nižoj i višoj gimnaziji. Radi ilustracije izdvojimo kako su izgledali praktični rad i profesorska djelatnost Antuna Mažuranića. U izvješću *Programm des k. k. Gymnasiums zu Agram am Schlusse des Schuljahres* 1858. ravnatelj je gimnazije već razglašeni germanofil Premru. Iz preglednoga nastavnog programa u izvješću uočljiv je pregled osnovne građe, udžbenici i čitanke, kao i broj sati nastave hrvatskog jezika zastupljenoga od prvoga do osmog razreda. Te godine „Anton” Mažuranić, kako pišu njegovo ime u izvješću, ima obvezatnih 17 nastavnih sati tjedno te je razrednik IV. razredu. Osim latinskoga, koji predaje u IV. i VI. razredu, hrvatski („illyrisch”) predaje u II. i IV. razredu. U drugom razredu gimnazije „ilirski” je zastupljen s tri sata tjedno, što je uključivalo i sat krasopisa. U ostalim razredima hrvatski se tjedno podučava dva sata. Temeljna čitanka po kojoj se radilo u šk. god. 1859./1860. bila je Veberova „Čitanka ilirska za nižu gimnaziju” (Beč, 1852.) te „Čitanka za pèrvi i drugi razred dolnje (tj. niže, op. p.) gimnazije” (Beč, 1857.). Mažuranić predaje latinski i hrvatski u III. i V. razredu. Primjerice, na hrvatskom poučava Gajeva sina Velimira i Augusta Šenou.

Šenoa se ugodno prisjeća svojeg učitelja: „Na sreću dobismo profesora, Primorca Hrvata. Taj čovjek kanda je bio sliven od mjedi. Kaplju po kaplju čiste hrvaštine ulijevao je u našu dušu, makar se krivonosi direktor praćakao

kako mu drago.” U izvješću iz 1858. zanimljivo je pročitati kako se tri velika jezikoslovca, sva trojica profesori „ilirskog” jezika: Mažuranić, Veber i Babukić, nalaze u istoj zbornici.

Autorica ističe da među gramatikama i čitankama kao nastavni udžbenik poseban status imaju čitanke iz povijesti jezika.

To su čitanke s povijesnim pregledom i odabranim tekstovima staroslavenskoga. Svrha ovakvih priručnika je višestruka. Učenik je dobio uvid u povijest hrvatskoga jezika kako bi mogao razumjeti jezične zakonitosti i promjene u hrvatskom jeziku i njegovim narječjima.

Posebno se osvrće na čitanku Vatroslava Jagića iz 1864., ističući da je ta čitanka uzoran primjer odabranih tekstova popraćenih kritičkim tumačem, rječnikom te pregled povijesti jezika i pisma srednjega vijeka. Također napominje da je na primjerima zadaća iz programa i izvješća vidljivo da su učenici trebali tekstove transliterirati i pasivno čitati, a da bi iz današnjega očista ta čitanka bila primjerenija visokoškolskom, studijskom učenju. Donosi i usporedbu sa suvremenom situacijom:

Danas nastavni predmet Hrvatski jezik pretežito informativno govori o jeziku, pismu i srednjovjekovnoj književnosti, iako je u čitankama ostavljen zamašan prostor ovom razdoblju književnosti. Kao razlog pojednostavnjenja i kraćenja ovog dijela programa profesori najčešće navode poteškoće u razumijevanju staroslavenskog jezika, ali i općenito jezika starije hrvatske književnosti. Dakako da jezik starijih razdoblja nikako ne bi smio biti problem razumijevanja, nego izazov u poučavanju.

Rasprava *Poučavanje i odgoj djevojaka u prvoj polovici XIX. stoljeća*, kako je razvidno iz naslova, bavi se odgojem i obrazovanjem žena, posebice ženskim internatom koji su vodile uršulinke, a osnovan je početkom 18. stoljeća u Varaždinu zaslugom grofice Marije Magdalene Drašković.

Izdvojit ćemo ulomak u kojem se donosi stav Ljudevita Vukotinovića o stanju u hrvatskim školama i neobrazovanosti puka u knjižici *Nešto o školah pučkih. Rječ u svoje vrěme* (Zagreb 1844.).

U tadašnjemu javnom životu Zagreba [Ljudevit Vukotinović] aktivno sudjeluje kao književnik, prirodoslovac, političar i gospodarski prosvjetitelj,

stoga njegov stav o navedenom društvenom fenomenu odgoja i naobrazbe djece i onih koji ih podučavaju nije bio zanemariv. Umjesto predgovora rasprava o pučkim školama počinje kratkim komentarom zašto će biti napisana hrvatskim jezikom kako bi izbjegao suviše kritike „da me poštovani zemljaci moji od svakoga stališa razume; zato sam se trudio u onom najvećma jeziku pisati, koj je u sredini medju jezikom provincial – horvatskim i jezikom književnim.” [...]

Masa puka je neobrazovana, za učitelje nema dovoljno dobrih škola u kojima bi se spremali za osjetljiv poziv. Učitelj je „čovjek prost, bez prave znanosti, bez izobraženosti, pored toga siromah, koj 50–60 forintih plaće, nešto kuna i nekoliko fatih darvah na godinu imade.” Pod starost je čovjek „bez svake pomoći i časti, mal da ne prosjakom postati.” Školnik je prost i srdit, tuče i psuje, te ga se djeca boje. Traži od đaka da čuva guske, donosi drva. Odgoj ženske djece još je gori. Govorimo li o kažnjavanju, uklonimo unaprijed neke predrasude koje postoje o školama „postterezijanskog” razdoblja. Pučka poslovice: Batina je iz raja izašla! ne bi u tadašnjim priručnicima bila dobrodošla. Uršulinke koje odgajaju djevojčice slijede odgojne metode poput: izbjegavati treba sve što bi moglo povrijediti djetinju nedužnost. Nadalje, bez potrebe ne smije se nijedno dijete kazniti, a i tada se valja čuvati podrugljivih i uvredljivih imena. Komentar nije potreban. Posrijedi je samo analogija kako se odgajaju djeca u pučkim učionicama, a kako djeca u pravome odgojnom zavodu. No utjehe radi „mnogoštovanim domorodcem”, kojima se Vukotinović obraća, ni u Europi nije bolje. Nijemci su suviše teoretični. Englezi izobraženi u književnosti, znanosti, liberalni su, no puk im je prost i sirov. Francuski puk u provinciji nije nimalo bolji od našega. Isto je i s talijanskim pučkim školama. Vukotinović, gotovo nevjerovatno, hvali „učionice novoga svjeta (sěverne Amerike) su najbolje.”

Autorica napominje da tadašnji tisak često donosi tekstove o važnosti poučavanja žena, o učiteljima, o odgojnim metodama i neobrazovanosti puka te da je neskrivena želja bila uzdignuti hrvatski puk na obrazovnu razinu razvijenih europskih naroda.

Na početku ovoga teksta autorica se poziva na raspravu grofa Janka Draškovića *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter* (Zagreb, 1838.), kojom je nastojao u žena probuditi svijest o važnosti učenja materinskoga jezika i govorenja materinskim jezikom. Toj se raspravi vraća i u završnim redcima teksta te zaključuje:

U romantično je vrijeme buđenja nacionalnog identiteta osviještenost bila najdojmljivije i najučinkovitije iskazana jezikom kojim govoriš. Kao da bi deviza mogla glasniti: Samosvijest je bitno određenje čovjekove duhovnosti.

Raspravama *Zoranićev književni perivoj* i *Frangešov Mažuranić* u središtu su prozne poslanice na temelju kojih se dolazi do spoznaja o odnosu pisca prema jeziku, a time i o odnosu intelektualaca Zoranićeva i Mažuranićeva doba prema jeziku.

Tekst *Hirc i Zagreb* čitatelje upoznaje s knjigom Dragutina Hirca *Stari Zagreb*. Iz teksta se ponajprije iščitava Hirčeva ljubav prema Zagrebu:

Kada autor piše o djetinjstvu i odrastanju u Kamenitoj ulici, pod boltama, gdje je živio dvadeset godina s osmero braće, tada prošlost o kojoj čitamo postaje idilično mjesto. To je pojedinačni život, svakodnevnica maloga Karleka, purgara i Zagrepčanca.

Autorica objašnjava da je druga strana Hirčeva *Staroga Zagreba* povijesna slika davno minulih epoha. Tada se Hirc isključuje kao pisac i dionik povijesti 19. stoljeća.

Tada memoarsko i književno djelo nestaje, a zamjenjuje ga kolaž tekstova iskrojen od feljtona, citata ili komentara historiografskih tekstova, poziva se na povijesne činjenice, izreske iz novina, usmena svjedočanstva živućih potomaka važnih obitelji.

Najljepše stranice Hirčeve knjige posvećene su njegovima ocu i majci, o kojima piše vrlo toplo, intimno opisujući roditeljski dom, s puno povjerenja djeteta u siromašne ali vrijedne roditelje.

Predmet *Matoševa herbarija* njegovi su soneti *Srodnost* i *Maćubica* te dva eseja o cvijeću u duhu tadašnje secesije. Ti su soneti i eseji na tragu originalne fascinacije prirodom i neoromantičarske zaokupljenosti filozofijom Spinozina racionalizma u tumačenju o vječnosti i obnovljivosti prirode nasuprot ljudskom životu koji je prolazan i neobnovljiv. Na kraju recimo da nas je ova knjiga potaknula da se podsjetimo nemjerljive uloge škole i sprege profesora i učenika kao sukreatora napretka svake zajednice, na što je slikovitim izričajem implicirala autorica već u predgovoru svoje knjige:

Vratimo se školi s početka ove knjige. Ona je posredstvom profesora oduvijek otvarala put i vidike kreativnosti i oduševljenja za novim spoznajama svojih đaka. Najljepše je to ispriopovijedao botaničar Hirc. Cvijeće je zavolio zahvaljujući svojem profesoru Franu Erjavcu, koji ga je oduševio biljnim svijetom. Iz kabineta je nosio „prirodnine” na predavanja, pomagao profesoru kod prepariranja kukaca i leptira.